ePublishing

ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ
EKT
NATIONAL DOCUMENTATION CENTRE

The Greek Review of Social Research

Vol 28 (1976)

28 Γ'

Μεταβίβαση κουλτούρας μέσα στην οικογένεια στην εποχή της τεχνικο-επιστημονικής επαναστάσεως

Ivan Vitanyi, Χρυσούλα Λασκαράτου

doi: 10.12681/grsr.353

Copyright © 1976, Ivan Vitanyi, Χρυσούλα Λασκαράτου

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0.

To cite this article:

Vitanyi, I., & Λασκαράτου Χ. (1976). Μεταβίβαση κουλτούρας μέσα στην οικογένεια στην εποχή της τεχνικο-επιστημονικής επαναστάσεως. *The Greek Review of Social Research*, *28*, 300–308. https://doi.org/10.12681/grsr.353

https://epublishing.ekt.gr | **e-Publisher:** EKT | **Downloaded at:** 29/03/2024 15:27:34

μεταβίβαση κουλτούρας μέσα στὴν οἰκογένεια στὴν ἐποχὴ τῆς τεχνικο-ἐπιστημονικῆς ἐπαναστάσεως

τοῦ
Ivan Vitanyi

Διευθυντῆ τοῦ 'Ινστιτούτου Πολιτισμοῦ τῆς Βουδαπέστης

Μετάφραση: Χρυσούλα Λασκαράτου

Δὲν ἐπιθυμοῦμε νὰ μακρηγορήσουμε πάνω στοὺς λόγους γιὰ τοὺς ὁποίους τὸ παραπάνω θέμα ἀποτελεῖ τὸ ἀντικείμενο τῆς ἔρευνάς μας: τὸ υἱοθέτησε ἡ Προπαρασκευαστικὴ 'Επιτροπὴ στὴ συνεδρίαση ποὺ ἔγινε στὴ Μόσχα τὸν 'Απρίλη τοῦ 1976. Στὸ κείμενο ποὺ ἀκολουθεῖ θὰ προσπαθήσουμε νὰ ἐξετάσουμε ποιοί τομεῖς θὰ πρέπει νὰ ἐρευνηθοῦν, τόσο σχετικὰ μὲ τὴν κουλτούρα, ὅσο καὶ μὲ τὴν οἰκογένεια, ἢ μᾶλλον ἀναφορικὰ μὲ τὴ σχέση ἀνάμεσά τους.

Αὐτὸ θὰ καθορίσει τὸ πλαίσιο τῆς συζητήσεώς μας: πρῶτα θὰ πρέπει νὰ μιλήσουμε (1) γιὰ τὴν κουλτούρα, στὴ συνέχεια (2) γιὰ τὴν οἰκογένεια καὶ τέλος (3) γιὰ τὴ σχέση τῶν δύο. Κατόπιν θὰ μπορέσουμε νὰ ἀσχοληθοῦμε μὲ τὸ καθαυτὸ πρόγραμμα τῆς ἔρευνάς μας.

I. σχέση κουλτούρας καὶ οἰκογένειας: θεωρητικὲς ὑποθέσεις

1. «Κουλτούρα»

'Απ' ὅπου καὶ νὰ ξεκινήσουμε, δὲν μποροῦμε νὰ μὴν ὁρίσουμε σὲ γενικὲς γραμμὲς τὸ περιεχόμενο μὲ τὸ ὁποῖο ἡ ἔννοια τῆς κουλτούρας θὰ χρησιμοποιηθῆ στὴν ἔρευνα, γιατί, σὲ τελευταία ἀνάλυση, αὐτὸ θὰ προσδιορίσει τὸ ἀντικείμενο τῆς ἔρευνάς μας. Δὲν πρέπει, φυσικά, νὰ καταπιαστοῦμε μὲ συζητήσεις σχετικὰ μὲ τὸ τί ἀποτελεῖ τὴν κουλτούρα. Οὔτε καὶ ἔχουμε τὴν πρόθεση νὰ δώσουμε κανένα ὁρισμό, ἀλλὰ θὰ προτιμούσαμε μᾶλλον νὰ καταγράψουμε τὶς *διαστάσεις*, οἱ ὁποῖες, κατὰ τὴ γνώμη μας, καθορίζουν τὴ θέση τῆς κουλτούρας.

Ὁποιοδήποτε γνωστὸ ὁρισμὸ τῆς κουλτούρας καὶ ἂν ἀρχίσουμε νὰ ἀναλύουμε, βρίσκουμε πάντοτε τὰ ἑξῆς στοιχεῖα:

— Ἡ κουλτούρα εἶναι *σχέση*, εἶναι, δηλαδή, ἡ σχέση ἀτόμων καὶ κοινοτήτων πρὸς τὶς ἀντικειμενικοποιήσεις ποὺ δημιουργήθηκαν ἀπὸ τοὺς ἴδιους, (καθὼς καὶ ἀπὸ ἄτομα καὶ κοινότητες παλαιοτέρων ἐποχῶν).

— Οἱ ἴδιες οἱ ἀντικειμενικοποιήσεις ἔχουν δύο ὄψεις ποὺ ἀλληλοσυμπληρώνονται: ἀπὸ στατικὴ ἄποψη εἶναι δομές, ἀπὸ δυναμικὴ ἄποψη εἶναι δραστηριότητες καὶ ἀποτελοῦν μορφὲς συμπεριφορᾶς.

— Σύμφωνα μὲ ἄλλη κατάταξη, οἱ ἀντικειμενικοποιήσεις μποροῦν ἐπίσης νὰ εἶναι α) *ἀντικείμενα* β) *θεσμοί, ἔθιμα, γ) διανοητικὲς ἀντικειμενικοποιήσεις* (γλωσσικές, καλλιτεχνικές, ἐπιστημονικές, φιλοσοφικές, θρησκευτικές, νομικές, πολιτικὲς κτλ. σκέψεις, ἰδέες, ἔργα).

Ὡστόσο, τοῦτο τὸ σύστημα διαστάσεων, ποὺ καθορίστηκε μ' αὐτὸ τὸν τρόπο, εἶναι τόσο γενικὸ ὥστε —στὴν προσπάθειά μας νὰ ὁρίσουμε *τὴ σφαίρα τῆς ἐγκυρότητάς του*—θὰ φαινόταν πιὸ ἀποτελεσματικὸ νὰ ἐξακριβώσουμε *τί δὲν ἀνήκει* στὴν ἔννοια τῆς κουλτούρας. Ἂν ξεκινήσουμε ἀπὸ

τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Ἄνθρωπος χτίζει ἕναν κόσμο ἀνθρώπινων ἀντικειμενικοποιήσεων, ὡς ἰδιαίτερον ἀνθρώπινο κόσμο (σὰν δεύτερη φύση), θὰ πρέπει νὰ παραδεχτοῦμε ὅτι δὲν ὑπάρχουν κοινωνικὰ φαινόμενα χωρὶς παράλληλα νὰ παρατηροῦνται καὶ πολιτιστικὰ φαινόμενα, καὶ τὸ ἀντίστροφο. Γιατί, ὅμως, χρησιμοποιοῦμε διαφορετικοὺς ὅρους γιὰ τὴν κουλτούρα καὶ γιὰ τὴν κοινωνία;

Τὰ πολιτιστικὰ καὶ τὰ κοινωνικὰ φαινόμενα δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ διαχωριστοῦν: Ὅλα τὰ κοινωνικὰ φαινόμενα καὶ οἱ δραστηριότητες ἔχουν κάποια πολιτιστικὴ ἄποψη, ἐνῶ, ἀντίθετα, δὲν ἀνήκουν ὅλα τὰ κοινωνικὰ φαινόμενα στὴν ἐννοιολογικὴ σφαίρα τῆς κουλτούρας. Ἡ κουλτούρα, λοιπόν, ἀποτελεῖ *μιὰ ὄψη τῆς κοινωνίας* ἀλλὰ δὲν ἰσοδυναμεῖ μὲ τὴν κοινωνία. Ἡ παραγωγὴ ἀγαθῶν, οἱ πολιτικὲς καὶ συλλογικὲς πράξεις ἔχουν ὁπωσδήποτε πολιτιστικὲς ὄψεις· ὡστόσο, δὲν μποροῦν νὰ χαρακτηριστοῦν σὰν πολιτιστικὲς δραστηριότητες *ταυτόσημες* μὲ τὴν ἀφομοίωση ἀντικειμενικοποιήσεων ποὺ εἶναι ἀναγκαῖες γιὰ τὴν παραγωγή, ἢ μὲ τὸ διάβασμα ἑνὸς πολιτικοῦ βιβλίου.

Στὴν ἀναζήτηση μιᾶς ἀπαντήσεως στὸ ἐρώτημά μας, ἂς ἀναφέρουμε τὴν ἄποψη τοῦ E. Markarian, ὅτι ἡ κοινωνία καὶ ἡ κουλτούρα ἔχουν δύο διαφορετικὰ σημεῖα προσεγγίσεως πρὸς τὸ «κοινωνικὸ σύστημα»· ἡ ἴδια πραγματικότητα ἐξετάζεται σὲ *δομικο-μορφολογικὸ* ἐπίπεδο στὴν πρώτη περίπτωση καὶ σὲ *λειτουργικὸ* ἐπίπεδο στὴ δεύτερη. Κατὰ συνέπεια, τόσο ἡ παραγωγή, ὅσο καὶ ἡ κατανάλωση ὑλικῶν ἀγαθῶν ἢ πράξεων, ποὺ ἀποβλέπουν στὴ διατήρηση ἢ τὸν μετασχηματισμὸ κοινωνικῶν σχέσεων, δὲν μποροῦν νὰ θεωρηθοῦν σὰν ἄμεσες πολιτιστικὲς δραστηριότητες, μολονότι καὶ οἱ δυὸ ἔχουν τὴν πολιτιστική τους *πλευρά:* συγκεκριμένα, *τὸν τρόπο* παραγωγῆς τοῦ προϊόντος· *τὸν τρόπο* μὲ τὸν ὁποῖο ἐπιτελεῖται μιὰ κοινωνικὴ πράξη. Κατὰ συνέπεια, στὴ σφαίρα τῆς παραγωγῆς καὶ τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, κουλτούρα δὲν θεωρεῖται ἡ δημιουργία ἀτομικῶν ἀντικειμενικοποιήσεων (γιατὶ δὲν ὑπάρχει πιὰ καμιὰ μεσολάβηση σ' αὐτὲς τὶς δραστηριότητες) ἀλλὰ αὐτὴ συνίσταται ἀπὸ τὸν *τρόπο* παραγωγῆς, ἐνέργειας, δηλαδή, ἀπὸ *τὴ σχέση μὲ τὶς ἀντικειμενικοποιήσεις*. Πιὸ συγκεκριμένα: ἀπὸ τὴ σχέση πρὸς τὸ σύνολο ὅλων τῶν ἀντικειμενικοποιήσεων στὴν πορεία τῆς δημιουργίας, ἀφομοιώσεως καὶ χρησιμοποιήσεως τῶν ἀτομικῶν ἀντικειμενικοποιήσεων.

Σὰν ἀνακεφαλαίωση, προτείνουμε τὴν ἀκόλουθη διατύπωση:

Κοινωνία εἶναι ἡ διὰ μέσου τῆς ἀντικειμενικοποιήσεως μεταβιβαζόμενη σχέση ἀνθρώπου πρὸς ἄνθρωπο (αὐτὴ ἡ μεσολαβητικὴ μεταβίβαση ἀποτελεῖ τὴν οὐσία τῆς ἀνθρώπινης κοινωνίας), *ἐνῶ κουλτούρα εἶναι ἡ σχέση ἀνάμεσα στὸν ἄνθρωπο καὶ τὴν ἀντικειμενικοποίηση ποὺ μεταβιβάζει τὴ σχέση ἀνθρώπου πρὸς ἄνθρωπο.* (Ἐννοεῖται ὅτι ἡ σχέση ἀνθρώπου πρὸς ἄνθρωπο καὶ στὶς δυὸ περιπτώσεις περιλαμβάνει τὰ ἄτομα, τὶς διάφορες ἀνθρώπινες κοινωνίες, ἀπὸ τὶς μικρότερες ὡς τὶς μεγαλύτερες.)

Ὅλα αὐτὰ καθορίζουν τὴ θεμελιακὴ σύλληψη τῆς ἔρευνάς μας. Κατὰ συνέπεια, τὸ πρῶτο πράγμα ποὺ πρέπει νὰ μελετήσουμε εἶναι *τί ἀντικειμενικοποιήσεις μεταβιβάζει* ἡ οἰκογένεια (ἢ ἄλλες κοινότητες καὶ θεσμοὶ σὲ ἄλλες περιπτώσεις) *στὰ μέλη της καὶ μὲ τί τρόπο προτείνεται ἡ χρησιμοποίηση αὐτῶν τῶν ἀντικειμενικοποιήσεων.*

Ἡ οὐσία αὐτῆς τῆς διατυπώσεως εἶναι *ὁ τρόπος* μὲ τὸν ὁποῖο χρησιμοποιοῦνται οἱ ἀντικειμενικοποιήσεις, καὶ ὄχι μόνο τὸ *εἶδος* τῶν ἀντικειμενικοποιήσεων ποὺ μεταβιβάζονται. Οἱ περισσότερες κοινωνιολογικο-πολιτιστικὲς ἔρευνες εἶναι ἐλλιπεῖς, γιατὶ καταγράφουν μόνο τὴ διάχυση τῶν ἀτομικῶν ἀντικειμενικοποιήσεων, χωρὶς νὰ λαμβάνεται ὑπόψη ὅτι βιώνονται κατὰ πολὺ διαφορετικοὺς τρόπους στὴν καθημερινότητα τῶν ποικίλων ἀνθρωπίνων κοινοτήτων. Αὐτὴ ἡ διαφορὰ μπορεῖ νὰ ἀποδειχθῆ, π.χ., μὲ τὴ λειτουργικὴ διαφορὰ ἀνάμεσα στὴ λαϊκὴ καὶ τὴν αὐτόνομη τέχνη:

—Ἡ *λαϊκὴ τέχνη* (στὴν ἀρχική της μορφὴ) δὲν καταγράφεται, δὲν παραδίδεται γραπτῶς, δὲν παίρνει τὴ μορφὴ προϊόντος, ἀλλὰ ὑπάρχει μόνο σὲ δραστηριότητες μετασχηματιζόμενη καὶ ἀναζωογονούμενη συνεχῶς σὲ μεταβαλλόμενες παραλλαγὲς (ἔχει, δηλαδή, μεταβλητὸ καὶ ἀκαθόριστο χαρακτήρα). Εἶναι ἀναπόσπαστο μέρος τῆς καθημερινῆς ζωῆς, δὲν μπορεῖ νὰ ἀποσυνδεθῆ ἀπὸ τὶς ἄλλες κοινωνικὲς δραστηριότητες τῆς καθημερινῆς ζωῆς καὶ ἀποκτᾶ ἀξία μόνο ὅταν χρησιμοποιεῖται (κατὰ συνέπεια, ἡ μορφὴ τῆς ἀξίας της εἶναι ταυτόσημη μὲ τὴν οἰκονομικὴ κατηγορία τῆς ἀξίας χρήσης). Μέσα στὰ πλαίσια τῶν δραστηριοτήτων τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων ποὺ ζοῦν τὴ ζωὴ τῆς λαϊκῆς τέχνης, ἡ δημιουργία καὶ ἡ ἀποδοχὴ εἶναι ἀδιαχώριστες (οἱ δραστηριότητές τους ἔχουν ἔντονο δημιουργικὸ χαρακτήρα), δὲν ὑπάρχει διάκριση ἀνάμεσα στὴν «παραγωγὴ» καὶ στὴν «κατανάλωση», οὔτε ἡ λειτουργικὴ σημασία τῶν καλλιτεχνῶν καὶ τοῦ κοινοῦ διαφέρει ἀπὸ τὴν ἄποψη τοῦ κοινωνικοῦ καταμερισμοῦ ἐργασίας· ἐξεταζόμενη κάτω ἀπὸ τὸ πρίσμα τῆς τέχνης, ἡ κοινωνία δὲν χωρίζεται στὴν ὁμάδα ἐκείνων ποὺ ἔχουν πρόσβαση (δηλαδή, ποὺ μονοπωλοῦν τὴ γνώση: Lenner καὶ Liebhaber) καὶ στὴν ὁμάδα ἐκείνων ποὺ ἀποκλείονται.

—Ὁ τρόπος ζωῆς τῆς *αὐτόνομης τέχνης* εἶναι τελείως διαφορετικός. Ἡ αὐτόνομη τέχνη καταχωρεῖται, καταγράφεται, παίρνει μιὰ ὁρισμένη μορφὴ προϊόντος (δηλαδή, ἔχει ἀμετάβλητο καὶ ὁριστικὸ χαρακτήρα), ποὺ δὲν πρέπει νὰ ἀλλάξει, ἔχει μονάχα ἀνταλλακτικὴ ἀξία καὶ εἶναι δυνατὸ νὰ ἀποβῆ ἐξίσου χρήσιμη στὸν δημιουργό της (ποὺ μπορεῖ νὰ ζῆ ἀπὸ τὴν «πώληση» τῆς δημιουργίας) καὶ τὸν

καταναλωτή της. Ἔτσι, ἡ δημιουργία καὶ ἡ ἀποδοχὴ ἀποσυνδέονται, ὅπως ἡ «παραγωγὴ» καὶ ἡ «κατανάλωση» ἢ ὁ καλλιτέχνης καὶ τὸ κοινό· κάθε δραστηριότητα ποὺ συνδέεται μὲ τὴν τέχνη ἀπομονώνεται ἀπὸ τὴν καθημερινὴ ζωὴ καὶ κατέχει μιὰ ξεχωριστὴ θέση στὴ δομὴ τῆς ζωῆς. Αὐτὸς εἶναι ὁ τρόπος ποὺ διαχωρίζεται ἡ ὁμάδα ἐκείνων ποὺ ἔχουν πρόσβαση στὴν κουλτούρα, ἀπὸ τὴν ὁμάδα ἐκείνων ποὺ ἀποκλείονται ἀπ' αὐτή.

Αὐτὴ ἡ διαφορά, κατὰ τὴ γνώμη μας, δὲν ἰσχύει μόνο στὶς τέχνες, ἀλλὰ σ' ὅλους τοὺς κλάδους τῆς κουλτούρας. Στὴν ἐπιστημονικὴ σκέψη, λόγου χάρη, ὑπάρχει ἀντιπαράθεση μεταξὺ δοξασίας (πίστης) καὶ γνώσης, τὶς ὁποῖες ὁ Πλάτων ξεχώρισε μὲ τοὺς ὅρους *δόξα* καὶ *ἐπιστήμη*, μιὰ διάκριση ποὺ ἀπέκτησε μεγάλη σημασία στὴν κοινωνιολογικὴ ἔρευνα. Ξαναβρίσκουμε τὴν ἴδια δυϊστικὴ ἀντίληψη στὴν Ἠθικὴ (κοινὴ καὶ αὐτόνομη Ἠθική), στὴν πολιτικὴ συμπεριφορά, στὴ συμπεριφορὰ τῆς ἐργασίας (τὴν ὁποία ὁ Marx διακρίνει σὲ ἐργασία καὶ μόχθο), ἀκόμη καὶ στὴ γλωσσικὴ συμπεριφορὰ μὲ τὴ γενικότερη ἔννοιά της (ἡ χρήση «ἐπεξεργασμένων» καὶ «μὴ ἐπεξεργασμένων» κωδίκων στὴν κοινωνικο-γλωσσολογία τοῦ Bernstein).

Δὲν ὑπάρχουν ἐδῶ τὰ ἀπαραίτητα περιθώρια γιὰ μιὰ λεπτομερῆ ἀνάλυση αὐτῶν τῶν ἐπιπέδων ζωῆς τῆς κουλτούρας: αὐτὸ εἶναι ἕνα ἀπὸ τὰ σημεῖα στὰ ὁποῖα ἔχει συγκεντρώσει τὴν προσοχή της ἡ θεωρητικὴ ἔρευνα στὸ Ἰνστιτοῦτο μας. Ἀπὸ τὶς διαστάσεις ποὺ ἀναφέραμε στὸ παραπάνω παράδειγμα (λαϊκὴ καὶ αὐτόνομη τέχνη) θὰ ἐπιλέξουμε τρεῖς, οἱ ὁποῖες θεωροῦμε ὅτι ὁριοθετοῦν ὁλόκληρο τὸ πρόβλημα:

—Ἡ πρώτη διάσταση σχετίζεται μὲ τὴν ἴδια τὴν *ἀντικειμενικοποίηση* καὶ συλλαμβάνεται στὸ συσχετισμὸ τῆς ὕλης καὶ τῆς ἐνεργοῦ μορφῆς τῆς δημιουργίας. Ἡ ἐνεργὸς μορφὴ ὑπερισχύει στὸ πρῶτο ἐπίπεδο, ὅπου τὸ προϊὸν δὲν ἔχει ἀκόμη διασπασθῆ ἀπὸ τὴν πράξη τῆς δημιουργίας, ὁ κώδικας δὲν εἶναι ἐπεξεργασμένος, ἡ ἐργασία εἶναι μεταβλητὴ καὶ ἀκαθόριστη. Στὸ δεύτερο ἐπίπεδο ἡ μορφὴ τοῦ προϊόντος χωρίζεται ἀπὸ τὴν πράξη τῆς δημιουργίας, μερικὲς φορὲς ἐντελῶς, καὶ ἑπομένως ὁ κώδικας εἶναι ἐπεξεργασμένος καὶ ἡ δημιουργία εἶναι ἀμετάβλητη καὶ ὁριστική.

—Ἡ δεύτερη διάσταση ἀναφέρεται *στὴ σχέση ἀνθρώπου πρὸς ἄνθρωπο ποὺ ἀναπτύσσεται ἀπὸ τὴ χρησιμοποίηση τῶν ἀντικειμενικοποιήσεων*.

Στὸ πρῶτο ἐπίπεδο εἶναι χαρακτηριστικὴ μιὰ ἀδιάσπαστη ἑνότητα ἀνθρώπου πρὸς ἄνθρωπο: ὁλόκληρη ἡ κοινότητα ἔχει πρόσβαση στὴν ἀντικειμενικοποίηση, ὁ δημιουργὸς καὶ ὁ ἀποδέκτης δὲν ἀποσυνδέονται οὔτε ἡ καθημερινὴ ζωὴ καὶ οἱ πολιτιστικὲς δραστηριότητες ἢ οἱ διάφοροι κλάδοι πολιτιστικῶν καὶ κοινωνικῶν δραστηριοτήτων. Τὸ δεύτερο ἐπίπεδο χαρακτηρίζεται ἀπὸ διαφοροποίηση, ἀπὸ κάθε ἄποψη: δὲν ἔχει πιὰ πρόσβαση στὴν ἀντικειμενικοποίηση ὁλόκληρη ἡ κοινότητα, ἡ κοινωνία δείχνει μιὰ πολύπτυχη διαστρωμάτωση σχετικὰ μὲ τὴν ἀφομοίωση τῶν ἀντικειμενικοποιήσεων· ἡ παραγωγὴ καὶ ἡ κατανάλωση καθὼς καὶ ἡ δημιουργία καὶ ἀποδοχὴ διαχωρίζονται· τὸ ἴδιο συμβαίνει μὲ τὴν καθημερινὴ ζωὴ καὶ τὶς αὐτόνομες ἀνθρώπινες δραστηριότητες καθὼς καὶ μὲ τοὺς ἐπὶ μέρους τομεῖς τῶν πολιτιστικῶν δραστηριοτήτων.

—Ἡ τρίτη διάσταση ἀναφέρεται στὴν ἀξιολογικὴ μορφὴ τῆς ἀντικειμενικοποιήσεως. Στὸ πρῶτο ἐπίπεδο εἶναι ταυτόσημη μὲ τὴν ἀξία χρήσης, μὲ τὴν οἰκονομικὴ ἔννοια τοῦ ὅρου, δηλαδή, σύμφωνα μὲ τὴν πολιτικὴ οἰκονομία τοῦ Adam Smith, τοῦ Ricardo καὶ τοῦ Marx, καθορίζεται ἀπὸ τὴν οὐσία (quiddity) τῆς ἐπενδυόμενης ἐργασίας. (Ἐδῶ προτιμᾶμε τὴν παλιὰ ἔννοια τοῦ ὅρου quiddity ἀπὸ τὴν ποιότητα· ὅπως χρησιμοποιεῖται σήμερα ὁ ὅρος quiddity, συνδέεται μὲ τὶς διαστάσεις τοῦ καλύτερου καὶ τοῦ χειρότερου, ἐνῶ μὲ τὴν «ποιότητα» τῆς ἐργασίας ὁ Marx δὲν ἐννοεῖ τὴν εἰδικευμένη ἢ ἀνειδίκευτη φύση τῆς ἐργασίας, ἀλλὰ τὴν οὐσία της, ἀνεξάρτητα ἐὰν πρόκειται, λόγου χάρη, γιὰ δουλειὰ μαραγκοῦ ἢ γιὰ ἐργασία γεωργικῆς φύσεως.) Στὸ δεύτερο ἐπίπεδο πηγὴ τῆς ἀνταλλακτικῆς ἀξίας εἶναι ἡ ποσότητα ἀφηρημένης ἐργασίας. Αὐτὸς ὁ ρόλος τῶν ποσοτικῶν παραγόντων μπορεῖ νὰ παρατηρηθῆ σ' ὅλα τὰ εἴδη ἀντικειμενικοποιήσεως: σ' αὐτὸ τὸ δεύτερο ἐπίπεδο ἡ ἀντικειμενικοποίηση ὄχι μόνο διαχωρίζεται ἀπὸ τὴ δραστηριότητα, ἀλλὰ ἐπὶ πλέον παίρνει μεγαλύτερες διαστάσεις καὶ ἀποκτᾶ ἐπίσης πιὸ πολύπλοκη δομή.

Τὰ δυὸ ἐπίπεδα συνάπτονται μεταξύ τους στὴν ὀντογένεση καὶ στὴ φιλογένεση, στὴ σύγχρονη ἱστορία καὶ κουλτούρα. Προκειμένου νὰ ἀποκτήσουν αὐτόνομη κουλτούρα, οἱ σημερινὲς κοινότητες καὶ τὰ ἄτομα πρέπει νὰ ἐξοικειωθοῦν μὲ ἕνα ὁρισμένο εἶδος «λαϊκῆς» κουλτούρας, γιατὶ ὁ δρόμος πρὸς τὴν αὐτόνομη κουλτούρα περνάει ὁπωσδήποτε ἀπὸ τὴ «συσσώρευση» λαϊκῆς κουλτούρας. Ἐδῶ εἶναι ποὺ ἡ οἰκογένεια παίζει ἀποφασιστικὸ ρόλο, γιατὶ στὴ ζωὴ τῶν οἰκογενειῶν ἡ ἀντικειμενικοποίηση, ποὺ ἔχει ἀνταλλακτικὴ ἀξία, ἀναγκαστικὰ μετασχηματίζεται πάλι σὲ ἀξία χρήσης (ἢ χάνεται). Οἱ πραγματικοὶ δεσμοὶ μεταξὺ τῶν δύο καθορίζουν ὁλόκληρη τὴν πολιτιστικὴ «ὑπερδομή». Ἡ σχέση τους εἶναι σχέση βάσης καὶ κορυφῆς· ὅσο πλατύτερη εἶναι ἡ λαϊκὴ κουλτούρα τόσο ὑψηλότερα μπορεῖ νὰ ἀνέβει ἡ κορυφή—«ὑψηλὲς κουλτοῦρες» χωρὶς πλατιὰ θεμέλια μπορεῖ νὰ ἔχουν μεγάλη ἀξία, ὡστόσο εἶναι κοινωνικὰ ἀσταθεῖς καὶ διαπερνοῦν μόνο ὁρισμένα στρώματα τῆς κοινωνίας· ἀντὶ νὰ ἐξυπηρετοῦν ὁλόκληρη τὴν κοινωνία, ἀντιπροσωπεύουν τὰ ἐνδιαφέροντα μιᾶς τάξης ἐκμεταλλευτῶν. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ἀπὸ μόνη της ἡ εὐρύτητα τῆς βάσης δὲν ἀποτελεῖ ἐγγύηση γιὰ τὸ «ὕψος» τῶν κορυφῶν,

Αὐτὸ ἔχει μεγάλη σημασία, ἂν ἀντιληφθοῦμε ὅτι ἡ θεμελιακὴ τάση τῆς ἀστικῆς ἀναπτύξεως ἔχει δύο ὄψεις: ἀναπτύσσει καὶ ἀνυψώνει τὴν αὐτόνομη κουλτούρα σὲ διάφορους κλάδους ἀφ' ἑνός, καὶ ἀφ' ἑτέρου, καθιστᾶ αὐτὴ τὴν αὐτόνομη κουλτούρα ἀπρόσιτη στὶς μάζες, ἐνῶ ἐπὶ πλέον τὶς στερεῖ ἀπὸ τὴν παραδοσιακὴ λαϊκὴ κουλτούρα τους (ὄχι μόνο ἀπὸ τὴ λαϊκὴ τέχνη, ἀλλὰ ἀκόμη καὶ ἀπὸ τὶς γνώσεις τους, τοὺς δικούς τους κανόνες ἠθικῆς συμπεριφορᾶς κτλ.). Τὸ γεγονὸς αὐτὸ δημιουργεῖ ἕνα κενό, τὸ ὁποῖο—στὴν καπιταλιστικὴ δομὴ τῆς πολιτιστικῆς μεταλλαγῆς—καλύπτεται ἀπὸ μιὰ ὁρισμένη μορφὴ κουλτούρας πού, μολονότι δὲν μπορεῖ νὰ χαρακτηριστῆ οὔτε ὡς λαϊκὴ οὔτε ὡς αὐτόνομη, ὡστόσο, ἔχει στοιχεῖα καὶ ἀπὸ τὶς δύο. Αὐτὸ εἶναι τὸ σύστημα τῶν καθημερινῶν γνώσεων, τῶν μορφῶν δημόσιας συμπεριφορᾶς, τῆς κουλτούρας τῆς καθημερινῆς ψυχαγωγίας καὶ πηγάζει κυρίως ἀπὸ τὴν αὐτόνομη κουλτούρα, μολονότι εἶναι ἁπλῶς σκιά της, ἀποκτᾶ ὅμως ὁρισμένα λαϊκὰ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα μὲ τὴν καθημερινότητα.

Δὲν μποροῦμε ἐδῶ νὰ προχωρήσουμε βαθύτερα στὴν ἀνάλυση αὐτῆς τῆς διαδικασίας. Μιλήσαμε γι' αὐτήν, γιὰ νὰ δείξουμε ὅτι, κατὰ τὴ γνώμη μας, τὸ βασικὸ ἀντικείμενο τῶν κοινωνιολογικο-πολιτιστικῶν ἐρευνῶν θὰ πρέπει νὰ εἶναι ἡ πραγματικὴ σχέση ἀνάμεσα στοὺς διάφορους τύπους (ἐπίπεδα) πολιτιστικῆς μεταλλαγῆς καὶ ὅτι ἐπίσης ἡ διάλυση τῶν διαφόρων ἀντικειμενικοποιήσεων θὰ πρέπει νὰ μελετηθῆ κάτω ἀπ' αὐτὸ τὸ πρίσμα. Αὐτὴ εἶναι ἡ μέθοδος ποὺ δίνει ἕνα γενικὸ κοινωνιολογικὸ νόημα στὴν κοινωνιολογία τοῦ πολιτισμοῦ: τὰ ἐπίπεδα κουλτούρας δὲν ἀκολουθοῦν τοὺς δικούς τους ἀνεξάρτητους νόμους καθὼς πραγματώνονται, ἀλλὰ ὑπόκεινται σὲ κοινωνικὴ ἐξέλιξη, καὶ ὁ συσχετισμὸς τῶν ἐπιπέδων μᾶς ἐπιτρέπει νὰ ἐξακριβώσουμε τὴν κοινωνικὴ δομή. Πέρα ἀπ' αὐτό, ἡ δομὴ τῆς κουλτούρας ἐπιδρᾶ ἐπίσης πάνω στὶς δυνατότητες κοινωνικῆς ἐξελίξεως. Γιὰ νὰ ἐπιτευχθῆ ὑψηλότερη κοινωνικὴ δομή, λόγου χάρη, εἶναι ἀπαραίτητο ὁρισμένες ὁμάδες ἀνθρώπων (ἂν ὄχι ὁλόκληρη ἡ κοινωνία) νὰ ἔχουν πρόσβαση σὲ μιὰ κουλτούρα ποὺ νὰ τοὺς ἐπιτρέπει νὰ βρίσκουν ἕνα σωστὸ προσανατολισμὸ στὴν κοινωνία, πράγμα τὸ ὁποῖο ἀπαιτεῖ μὲ τὴ σειρά του τὴν ἀφομοίωση μιᾶς ὑψηλότερης πολιτιστικῆς δομῆς.

Ἐδῶ γεννιέται τὸ ἐρώτημα ἂν τὰ δύο ἐπίπεδα τῆς πολιτιστικῆς μεταλλαγῆς εἶναι ἡ τελευταία λέξη στὴν ἱστορικὴ ἐξέλιξη, ἢ μήπως μπορεῖ νὰ νοηθῆ παραπέρα ἐξέλιξη, τῆς ὁποίας τὰ ἐπιτεύγματα δὲν μποροῦν πιὰ νὰ ἐνσωματωθοῦν στὸ «δεύτερο ἐπίπεδο». Σύμφωνα μὲ τὴ Μαρξιστικὴ ἀντίληψη τῆς κοινωνικῆς ἐξελίξεως, μπορεῖ νὰ νοηθῆ τέτοιο στάδιο: ἡ παραγωγὴ ποὺ βασίζεται στὴν προτεραιότητα τῆς ἀνταλλακτικῆς ἀξίας θὰ πρέπει νὰ ἀντικατασταθῆ μὲ παραγωγὴ θεμελιωμένη πάνω σὲ ἰσχυρότερη ἑνότητα ἀξίας χρήσης καὶ ἀνταλλακτικῆς ἀξίας. (Στηριζόμενοι στὴ διαλεκτικὴ τῆς οὐσίας-ποσότητας-ποιότητας, μποροῦμε νὰ ἀναφερόμαστε σ' αὐτὴν ὡς «ἀξία ποιότητας» ἢ ποιοτικὴ ἀξία.) Ἀνάλογες τάσεις μποροῦν νὰ διαπιστωθοῦν καὶ στὴ δομὴ τῆς κουλτούρας: στὸν ἐκδημοκρατισμὸ τῶν ἐπιτευγμάτων τῆς αὐτόνομης κουλτούρας, στὴν πολιτιστικὴ ἀπελευθέρωση τῶν τάξεων ποὺ καταπιέζονταν προηγούμενα, στὴν ἐνίσχυση τῶν ἐνεργητικῶν-συλλογικῶν μορφῶν πολιτιστικῆς δράσης δημιουργικοῦ χαρακτήρα. Δὲν μποροῦμε, φυσικά, νὰ ὑποστηρίξουμε τὴν ἄποψη ὅτι μία διεθνικὴ ἔρευνα εὐρείας κλίμακας θὰ πρέπει νὰ υἱοθετήσει τὴ Μαρξιστικὴ ἀντίληψη ὡς βάση.

Αὐτὴ εἶναι ἡ ἑρμηνεία τῆς κουλτούρας, στὴν ὁποία μᾶς ὁδηγεῖ μιὰ ὀρθὴ ἑρμηνεία τοῦ ρόλου τῆς τεχνικο-ἐπιστημονικῆς ἐπαναστάσεως. Ἡ ἔρευνά μας δίνει ἔμφαση στὴ σημασία τοῦ μετασχηματισμοῦ τοῦ τεχνολογικοῦ ἐπιπέδου. Ὡστόσο, δὲν θὰ ἦταν ἀρκετὸ νὰ ἐξετάσουμε ποιά νέα μέσα ἐπικοινωνίας εἰσάγει στὴν πολιτιστικὴ ζωὴ τῆς οἰκογένειας ἡ τεχνολογικὴ ἐπανάσταση ἢ ποιές νέες συνθῆκες προκαλοῦνται ἀπ' αὐτὴ τὴ διαδικασία. Κάτι τέτοιο θὰ μᾶς ἔδειχνε μόνο τὴν ἐξωτερικὴ πορεία τοῦ μετασχηματισμοῦ. Ἂν θέλουμε νὰ ἀνακαλύψουμε κάτι σχετικὰ μὲ τὴν ἐγγενῆ φύση τῶν ἀλλαγῶν, θὰ πρέπει νὰ ἀναλύσουμε τὴ διαδικασία στὴν ὁποία οἱ σχέσεις τῶν διαφόρων μορφῶν πολιτιστικῆς μεταλλαγῆς μεταβάλλονται μέσα ἀπὸ ὁλόκληρη τὴν κοινωνικὴ ἐξέλιξη καὶ σὰν συνέπεια τὴν τεχνολογικὴ ἀνάπτυξη. (Ἂς προσθέσουμε ὅτι στὴν τεχνολογικὴ ἀνάπτυξη πρέπει ἐπίσης νὰ διακρίνουμε τουλάχιστο δύο φάσεις: τὸ στάδιο τῆς βιομηχανικῆς ἀνάπτυξης, τὸ ὁποῖο τώρα πιὰ μπορεῖ νὰ θεωρηθῆ παραδοσιακὸ καὶ τὸ ὁποῖο εἶχε συνοδευτῆ ἀπὸ ἐπιτάχυνση τῆς αὐτόνομης κουλτούρας, καὶ τὸ στάδιο τῆς σύγχρονης τεχνικο-ἐπιστημονικῆς ἐπαναστάσεως, τὸ ὁποῖο ἔχει προκαλέσει ὁλόκληρες σειρὲς νέων φαινομένων καὶ στὴν κουλτούρα. Μολονότι τὰ δύο ἐπίπεδα συγχέονται ἐδῶ κι ἐκεῖ, πιστεύουμε ὅτι ὑπάρχει μιὰ οὐσιαστικὴ διαφορὰ μεταξὺ τῶν δύο αὐτῶν μορφῶν ἀναπτύξεως: στὴ μιὰ ἀπ' αὐτὲς τὶς μορφὲς ἡ τεχνικο-ἐπιστημονικὴ ἐπανάσταση καὶ οἱ συνέπειές της ἐξελίσσονται πάνω σὲ θεμέλια ποὺ ἔχει βάλει μιὰ ἤδη πραγματοποιημένη βιομηχανικὴ-τεχνολογικὴ ἐπανάσταση, ἐνῶ στὴν ἄλλη μορφὴ ἡ τεχνολογικὴ ἀνάπτυξη, ἡ ὁποία ἀξιοποιεῖ τὰ ἐπιτεύγματα τῆς σύγχρονης τεχνικο-ἐπιστημονικῆς ἐπαναστάσεως, πραγματοποιεῖται σὲ μιὰ χώρα ἢ περιοχὴ ἡ ὁποία δὲν ἔχει ἀκόμη ὁλοκληρώσει τὴ βιομηχανικὴ ἐπανάσταση.)

2. *Ἡ οἰκογένεια*

Ὅταν ἐξετάζουμε τὴν οἰκογένεια σὰν μιὰ ἀπὸ τὶς θεμελιακὲς μονάδες μεταβιβάσεως κουλτούρας, ἀντι-

παραβάλλουμε μιὰ μορφὴ ἀντικειμενικοποιήσεων μὲ ἄλλες. Ἡ ἀντιπαραβολὴ ἀντικειμενικοποιήσεων μπορεῖ νὰ ἀποδώσει κοινὸ παρονομαστή, μιὰ μεθοδολογικὴ βάση γιὰ τὴν ἔρευνά μας. Ξεκινώντας ἀπὸ δῶ, μποροῦμε νὰ βροῦμε μιὰ βάση γιὰ τὴν ταξινόμηση τῶν τύπων οἰκογένειας, μιὰ βάση κοινὴ μ᾽ ἐκείνη ποὺ χρησιμοποιήσαμε γιὰ τὴν ἀνάλυση τῆς κουλτούρας.

Πιστεύουμε ὅτι μὲ κανένα τρόπο δὲν μπορεῖ ἡ οἰκογένεια νὰ θεωρηθῆ ἀμετάβλητη, μόνιμη μονάδα, ἀλλὰ ὀφείλουμε νὰ ἐξακριβώσουμε τί μορφὲς κουλτούρας μεταβιβάζονται ἀπὸ τοὺς διάφορους τύπους οἰκογένειας, δηλαδή, ποιές πολιτιστικὲς μορφὲς εἶναι σὲ θέση νὰ ἀφομοιώσουν τὰ μέλη της. Αὐτὸς φαίνεται νὰ εἶναι ὁ μόνος δρόμος γιὰ νὰ φτάσουμε σὲ συμπεράσματα ποὺ μποροῦν νὰ ἑρμηνευτοῦν σωστά:

Στὴν τυπολογικὴ διαίρεση τῆς οἰκογένειας φαίνεται ὅτι εἶναι δυνατὸ νὰ ἐμμείνουμε στὴν ἴδια ἀρχὴ ποὺ χρησιμοποιήσαμε στὴ διαίρεση τῆς κουλτούρας. Ἁπλοποιώντας καὶ γενικεύοντας τὰ πράγματα, μποροῦμε ἐδῶ νὰ διακρίνουμε πάλι δύο βασικοὺς τύπους. Ἂς τοὺς ὀνομάσουμε—ὑποθετικά—*παραδοσιακὸ* καὶ *αὐτόνομο* τύπο οἰκογένειας (μολονότι αὐτοὶ δὲν εἶναι οἱ καλύτεροι ὅροι καὶ ἡ χρήση τους θὰ πρέπει νὰ ἀποσαφηνιστῆ).

Ὅπως καὶ στὴν περίπτωση τῆς κουλτούρας, ἔτσι κι ἐδῶ θὰ προσπαθήσουμε πρῶτα νὰ ὁρίσουμε τὰ *χαρακτηριστικὰ* ποὺ διακρίνουν τοὺς δύο τύπους:

α) *Ὁ «παραδοσιακὸς» τύπος οἰκογένειας* βασίζεται στὴν κληρονομιὰ ἀπὸ δύο ἀπόψεις. Ἀπὸ ἱστορικὴ ἄποψη αὐτὸς ὁ τύπος εἶχε ἐξελιχθῆ νωρίτερα, προτοῦ ἐμφανιστοῦν ἡ ἐμπορευματικὴ παραγωγὴ καὶ ὁ καπιταλισμὸς ἀφ᾽ ἑνός, καὶ ἀφ᾽ ἑτέρου, οἱ δραστηριότητες αὐτοῦ τοῦ τύπου οἰκογένειας στηρίζονται πολὺ πάνω στὴ διατήρηση καὶ τὴ μεταβίβαση παραδόσεων.

Ἡ κατάσταση αὐτὴ καθορίζει τὰ ἄλλα συγκεκριμένα χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τῆς παραδοσιακῆς οἰκογένειας. Ἡ ἀρχική της μορφὴ βασίζεται στὴν ἑνότητα *παραγωγῆς καὶ καταναλώσεως*, μὲ τὴν τάση νὰ παράγει ὅ,τι χρειάζεται ἡ οἰκογένεια. Κατὰ συνέπεια, ἡ ἐσωτερικὴ δομή της ἑνώνει τὰ χαρακτηριστικὰ τῶν δεσμῶν αἵματος μὲ ἐκεῖνα μιᾶς παραγωγικῆς ἐπιχειρήσεως: ἔτσι, ἡ θέση τοῦ κάθε μέλους στὴν οἰκογένεια καθορίζεται ἀπὸ τὴν παράδοση· ἀπὸ κεῖ προέρχεται ὁ ὅρος τοῦ Bernstein «οἰκογένεια προκαθορισμένων θέσεων» («positional family»). (Αὐτὸ ἀποτελεῖ ἐπίσης τὴ βάση τῆς χρήσης τῆς γλώσσας· ὁ «μὴ ἐπεξεργασμένος κώδικας» στηρίζεται πάντα πάνω σὲ συμφραζόμενα ποὺ δημιουργοῦνται ἀπὸ καταστάσεις.) Ἡ κοινωνία ἀποτελεῖται ἀπὸ μονάδες παρόμοιων οἰκογενειῶν καὶ ἡ ἁπλὴ συμπαράταξη (ἄθροιση) ἀποτελεῖ τὴν ἀρχὴ πάνω στὴν ὁποία βασίζεται ἡ ἑνοποίηση (πολλὲς οἰκογένειες μαζὶ δημιουργοῦν μιὰ ἀγροτικὴ κοινότητα ἢ μιὰ κοινότητα χωριοῦ κ.ο.κ.). Ἡ ἐσωτερικὴ ζωὴ τῆς οἰκογένειας *περιλαμβάνει τὰ πάντα* καὶ ἀπὸ πολιτιστικὴ ἄποψη: οἱ νέοι ἀφομοιώνουν ὅλες τὶς παραδόσεις, ἀρχίζοντας ἀπὸ τὴν τέχνη καὶ φθάνοντας μέχρι τὴν ἠθικὴ καὶ τὰ πρακτικὰ ἐπαγγέλματα, μέσα στὴν οἰκογένεια. Αὐτὴ ἡ ὁλότητα καθορίζεται ἀπὸ τὴν *ἀξία χρήσης:* ἡ παραγωγὴ καὶ ἡ κατανάλωση δὲν διαχωρίζονται οὔτε στὰ ὑλικὰ ἀγαθά, οὔτε στὴν κουλτούρα. Ἂν χρησιμοποιήσουμε τὴν ὁρολογία τοῦ György Lukács, μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι χαρακτηριστικὸ μιᾶς τέτοιας οἰκογένειας εἶναι ἡ «σιωπηλὴ συνύπαρξη» μιᾶς ὑποχρέωσης γιὰ σεξουαλικὴ ἀποκλειστικότητα μὲ μιὰ γενικὴ καὶ ἀπρόσωπη σεξουαλικὴ προδιάθεση.

β) Ἡ ζωὴ καὶ ἡ δομὴ τῆς *οἰκογένειας ποὺ στηρίζεται στὴν ἀρχὴ τῆς αὐτονομίας* εἶναι ἐντελῶς διαφορετική. Αὐτὸς ὁ τύπος ἀναπτύσσεται σὲ κοινωνικοὺς σχηματισμοὺς ποὺ ξεπερνοῦν τὴ φάση μιᾶς οἰκονομίας συντήρησης καὶ βασίζονται στὴν ἐμπορευματικὴ παραγωγή. Ἡ ἑνότητα παραγωγῆς καὶ καταναλώσεως διασπᾶται, καὶ τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ μὲ τὴν αὐτάρκεια τῆς οἰκογένειας. Ἂν καὶ ἡ οἰκογένεια ἔχει κάποια παραγωγικὴ λειτουργία (ὅπως, λόγου χάρη, περιγράφεται ἀπὸ τὸν Max Weber στὴν προτεσταντικὴ οἰκογένεια), ἡ λειτουργία αὐτὴ εἶναι μόνο μερικὴ καὶ δὲν προορίζεται γιὰ τὸν ἐφοδιασμὸ τῆς οἰκογένειας, ἀλλὰ γιὰ τὴν καπιταλιστικὴ παραγωγή. Ὁ χαρακτήρας τῆς οἰκογένειας, ὡς καταναλωτικῆς κοινότητας, γίνεται ἰσχυρότερος ἀλλὰ καὶ πάλι αὐτὸ εἶναι μερικὸ φαινόμενο, γιατὶ δὲν καταναλίσκονται τὰ πάντα μέσα στὴν οἰκογένεια. Ἔναντι τῆς ἀρχῆς τῆς ἁπλῆς συμπαρατάξεως, ἐπικρατεῖ στὴν κοινωνία ἡ ἀρχὴ τῆς σύνθετης δομήσεως, οἱ ἐπὶ μέρους οἰκογένειες γίνονται τμήματα ποικίλων δομῶν καὶ ἄλλες σημαντικὲς μονάδες κάνουν τὴν ἐμφάνισή τους δίπλα τους. Πρῶτα ἀπ᾽ ὅλα οἱ σύγχρονες μεγάλες παραγωγικὲς μονάδες ἀποκτοῦν μεγαλύτερη σημασία. Ἡ παραδοσιακὴ θέση μέσα στὴν οἰκογένεια ἐξασθενεῖ, καὶ καθῆκον τῆς οἰκογένειας δὲν εἶναι πιὰ νὰ μεταβιβάσει ἀνελλιπῶς τὶς παραδόσεις στὴ νέα γενιά, ἀλλὰ μᾶλλον νὰ ἀναπτύξει τοὺς νέους ὡς αὐτόνομες προσωπικότητες.

Γι᾽ αὐτὸ τὸ λόγο ὁ Bernstein ὀνομάζει αὐτὸν τὸν τύπο «οἰκογένεια ποὺ ἐπίκεντρό της εἶναι ἡ προσωπικότητα» (personality-centered) (πράγμα ποὺ ἐξηγεῖ γιατὶ οἱ αὐτόνομες προσωπικότητες χρησιμοποιοῦν ἕναν αὐτόνομο «ἐπεξεργασμένο κώδικα», ἀνεξάρτητα ἀπὸ καταστάσεις). Ἀναφορικὰ μὲ τὴν κουλτούρα, ἡ οἰκογένεια μεταβιβάζει μόνο ἕνα *μέρος* τῆς γνώσης τὴν ὁποία τὸ σχολεῖο προορίζεται νὰ συμπληρώσει. Αὐτὴ ἡ μερικότητα ὡστόσο —διὰ τῆς ἀρχῆς τῆς αὐτονομίας—δίνει εὐρὺ πεδίο ἀναπτύξεως στὴν *ἀνταλλακτικὴ ἀξία*, ἀνατρέφοντας ἀνθρώπους ἱκανοὺς νὰ συλλάβουν τοὺς νό-

μους ἑνὸς κόσμου βασισμένου στὴν ἀνταλλακτικὴ ἀξία. Δὲν ὑπάρχει πιὰ σιωπηλὴ συνύπαρξη ἀποκλειστικότητας καὶ ἀπρόσωπης σεξουαλικότητας· οἱ σχέσεις στὴν οἰκογένεια, σὲ μεγάλο βαθμό, διαμορφώνονται σὲ μιὰ βάση ἀποκλειστικότητας ποὺ στηρίζεται στὴν ἐλεύθερη ἐπιλογὴ καὶ ὑπηρετεῖ τὶς ἰδιαίτερες κλίσεις τοῦ ἀτόμου (σ' ἕνα ἰδεολογικὸ ἐπίπεδο, αὐτὸ ἐκφράζεται στὸ σλόγκαν «σπίτι μου, σπιτάκι μου», κτλ.) σὲ τρόπο ὥστε νὰ δημιουργεῖται ἕνα ὑπόβαθρο ποὺ ἐπιτρέπει στὰ μέλη τῆς οἰκογένειας νὰ ὑλοποιοῦν τὴν αὐτονομία τους.

Ὅλα αὐτά, βέβαια, ἀποτελοῦν ἁπλῶς ἕνα σχεδιάγραμμα τῆς τάσης ἐξελίξεως ποὺ προσδιορίζεται ἀπὸ μιὰ ὁλόκληρη σειρὰ περιστάσεων ποὺ δημιουργοῦνται ἀπὸ τὴν κοινωνικὴ ἐξέλιξη (ἀπὸ τὸν μετασχηματισμὸ τῆς κοινωνικῆς δομῆς, τῶν ἐργατικῶν σχέσεων, τῶν συνθηκῶν ζωῆς, κτλ.). Δὲν μποροῦμε νὰ ἀσχοληθοῦμε τώρα μ' αὐτά, ἐκτὸς ἂν θέλουμε νὰ μελετήσουμε ὁλόκληρη τὴν κοινωνικὴ ἐξέλιξη. Στὴν ἔρευνα, φυσικά, θὰ πρέπει νὰ καθορίσουμε πιὸ συγκεκριμένα ποιό πλέγμα αἰτίων θὰ ἐξετάσουμε, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀνάλυση τῆς τεχνολογικῆς ἀναπτύξεως, τὴν ὁποία ἔχουμε ἤδη ἀναλάβει νὰ κάνουμε.

Ἡ πραγματικότητα, βέβαια, εἶναι πιὸ σύνθετη καὶ πολύπλοκη ἀπ' αὐτὸ τὸ σχέδιο ποὺ περιλαμβάνει δύο ἐπίπεδα· κατὰ συνέπεια, μεταβατικοὶ καὶ μικτοὶ τύποι θὰ πρέπει νὰ ἐντοπιστοῦν μέσα στὰ πλαίσια κάθε τύπου ποὺ σκιαγραφήσαμε πιὸ πάνω.

Μέσα στὴν παραδοσιακὴ οἰκογένεια, λόγου χάρη, *ἡ εὐρεία συνασπισμένη οἰκογένεια* (στὴν ὁποία διάφορες γενιὲς ζοῦσαν μαζὶ μὲ τὴ μορφὴ παραγωγικῆς–καταναλωτικῆς κοινότητας ποὺ ρυθμιζόταν αὐστηρὰ ἀπὸ τὶς παραδόσεις) πρέπει νὰ θεωρηθῆ ξεχωριστὸς τύπος, καὶ τὸ ἴδιο ἰσχύει γιὰ τὸν πιὸ σύγχρονο τύπο, ποὺ περιλαμβάνει μόνο μιὰ μικρὴ πυρηνικὴ οἰκογένεια.

Ἡ περίπτωση τῶν μὴ παραδοσιακῶν οἰκογενειῶν εἶναι ἀκόμη πιὸ περίπλοκη. Ὁ ἰδεώδης τύπος, φυσικά, εἶναι ἡ μορφὴ οἰκογένειας ποὺ περιγράφεται ἀπὸ τὸν Max Weber στὸ ἔργο του γιὰ τὴν προτεσταντικὴ ἠθική, καὶ εἶναι οὐσιαστικὰ ὁ ἴδιος μὲ τὸν «ἐσωτερικὰ προσανατολισμένο» τύπο, ποὺ πρόσφατα περιέγραψε ὁ David Riesmann, καὶ ὁ ὁποῖος ἀφήνει περιθώρια γιὰ τὴ διαμόρφωση τοῦ αὐτόνομου ἀνθρώπου. Ἀλλὰ αὐτὴ ἡ οἰκογένεια ἀνήκει ἀκόμη στὸν τύπο ἐκεῖνο ποὺ ἐπίκεντρό της εἶναι ἡ προσωπικότητα, διατηρεῖ αὐστηρὰ τροποποιημένες τὶς θέσεις μὲ βάση τὴν ἀρχὴ τῆς προσωπικότητας καὶ ἔχει αὐστηρὰ καθορισμένη ἐσωτερικὴ ζωή. Πρέπει νὰ ἀντιληφθοῦμε ὅτι ἀκόμη καὶ αὐτὸς ὁ τύπος—ὡς ἕνα ὁρισμένο βαθμό—ἀνήκει πιὰ στὸ παρελθὸν καὶ ὑποκαθίσταται ἀπὸ νέες μορφές, ὅπου ἔχει ἀναχωνευθῆ ὅ,τι ἔχει περισωθῆ ἀπὸ τὴν ἀποσύνθεση τῶν παλιῶν τύπων.

Ἂς ἀναφέρουμε μερικοὺς ἀπὸ τοὺς μᾶλλον χαρακτηριστικοὺς μεταβατικοὺς τύπους, χωρὶς νὰ προσπαθήσουμε νὰ κάνουμε μιὰ πλήρη ἀπαρίθμηση (ἢ νὰ ἐπιβάλουμε ὁρολογία):

γ) Πολὺ σημαντικὸς εἶναι ὁ τύπος τῶν *ἀστικῶν ἐργατικῶν οἰκογενειῶν* ποὺ ἀναπτύχθηκε παλαιότερα καὶ τὸν περιέγραψε ὁ Hoggarth στὸ ἔργο του *Ἡ χρησιμοποίηση τῶν γραμματικῶν γνώσεων (Uses of Literacy)*. Αὐτὸς ὁ τύπος ἀποτελεῖ κατὰ κάποιο τρόπο παραδοσιακὴ οἰκογένεια, γιατὶ διατηρεῖ τὶς παλιὲς παραδόσεις τῶν χωρικῶν καὶ ἡ ἐσωτερικὴ ζωή της ἀπὸ πολλὲς ἀπόψεις ρυθμίζεται ἀπὸ τὶς θέσεις ποὺ κατέχουν σ' αὐτὴν τὰ μέλη της. (Τοῦτο ἔχει διαπιστώσει καὶ ὁ Bernstein σχετικὰ μὲ τὶς οἰκογένειες τῶν ἐργατῶν.) Ὡστόσο, δὲν μπορεῖ νὰ θεωρηθῆ σὰν ἁπλὸς παραδοσιακὸς τύπος, γιατὶ ἡ οἰκογένεια αὐτὴ εἶναι πολὺ πιὸ ἀνοικτὴ ἐξ αἰτίας τοῦ ἐργατικοῦ χαρακτήρα της καὶ ἀφήνει μεγαλύτερα περιθώρια γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τῆς προσωπικότητας. Αὐτὸ ἰσχύει περισσότερο γιὰ τὴν πιὸ ἀνεπτυγμένη μορφή της—τὶς οἰκογένειες τῶν καλύτερα ὀργανωμένων ἐργατῶν. (Αὐτὸς δὲν εἶναι ἀποκλειστικὰ ἀγγλικὸς τύπος, γιατὶ ἀπαντᾶται ἐπίσης στὴν Οὐγγαρία καὶ προφανῶς καὶ σὲ ἄλλες χῶρες—κρίνοντας ἀπὸ τὸ μυθιστόρημα *Ἡ Μητέρα* τοῦ Gorky.)

δ) Ὑπάρχει ἐπίσης ὁ τύπος οἰκογένειας—ὁ ὁποῖος βαθμιαῖα ἀποσυντίθεται—ὅπου οἱ παραδόσεις ἔχουν χάσει τὴ συνεκτικὴ δύναμή τους, ἐνῶ δὲν ἔχει ἀναπτυχθῆ ἀκόμα κανονικὴ ἀστικὴ οἰκογένεια ποὺ ἐπίκεντρό της νὰ εἶναι ἡ προσωπικότητα. Αὐτὲς οἱ οἰκογένειες παράγουν τὰ πλήθη ἐκείνων ποὺ ὁ Riesmann χαρακτηρίζει σὰν «ἐξωτερικὰ προσανατολισμένους» ἀνθρώπους. Αὐτὴ εἶναι ἡ οἰκογένεια ποὺ περιγράφεται ἀπὸ τὸν Hoggarth στὸ δεύτερο μέρος τοῦ βιβλίου του, ποὺ ἀναφέραμε παραπάνω, καὶ οἱ συνέπειες αὐτοῦ τοῦ τύπου ἐξετάζονται στὴν κοινωνικο–ψυχολογικὴ ἔρευνα τοῦ Gerhard Vinnai *(Sozialpsychologie der Arbeiterklasse)*. Αὐτὲς οἱ οἰκογένειες χαρακτηρίζονται ἀπὸ χαλαροὺς δεσμοὺς καὶ κατὰ συνέπεια ἀπὸ ἔλλειψη ἐρεθισμάτων καί, κατὰ πᾶσα πιθανότητα, εἶναι ἀσθενέστερες καὶ στὴ μεταβίβαση κουλτούρας.

ε) Ἄλλος νέος τύπος εἶναι τὸ προχωρημένο στάδιο τῆς ἀστικῆς οἰκογένειας ποὺ ἀντικαθιστᾶ τὴν προτεσταντικὴ οἰκογένεια, ὅπως τὴν ὁρίζει ὁ Max Weber. Σκοπὸς αὐτῆς τῆς οἰκογένειας εἶναι ἁπλῶς νὰ δώσει ἕνα ὑπόβαθρο ἢ (στὴν περίπτωση τῆς νέας γενιᾶς) ἕνα πλαίσιο γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τῆς προσωπικότητας, καὶ ἡ ἀνατροφὴ στηρίζεται πολὺ περισσότερο στὴν ψυχαναλυτικὴ ἀπελευθέρωση τῆς προσωπικότητας παρὰ σὲ ὁποιασδήποτε μορφῆς μεταβίβαση. (Μὲ ἄλλα λόγια, ἡ μεταβίβαση παίρνει ἕναν ὑποχρεωτικὸ χαρακτήρα.)

στ) Ὑπάρχουν μερικὲς παραλλαγὲς τῆς οἰκογένειας ποὺ μὲ κανένα τρόπο δὲν μποροῦν νὰ περιληφθοῦν στοὺς τύπους ποὺ ἔχουμε ἀπαριθμήσει ὡς τώρα. Ἕνα παράδειγμα εἶναι ἡ γνωστὴ σὲ πολλὲς χῶρες προσπάθεια, ποὺ βασίζεται στὴ στενὴ συνερ-

γασία-συνύπαρξη διαφόρων οἰκογενειῶν στὰ πλαίσια τῆς παραδοσιακῆς κοινότητας («κομμοῦνες», communes). Φυσικά, στὶς διερευνήσεις μας θεωροῦνται κι αὐτὲς οἰκογένειες καὶ ὁ ρόλος τους, ἡ πολιτιστική τους λειτουργία, δὲν πρέπει νὰ ἀποκλειστῆ ἀπὸ τὸ πεδίο τῆς ἔρευνάς μας.

ζ) Μποροῦμε, τέλος, νὰ θέσουμε τὸ ἐρώτημα, ἐὰν ὑπάρχουν τύποι οἰκογένειας ποὺ ποιοτικὰ εἶναι πιὸ προχωρημένοι ἀπὸ ἐκείνους ποὺ ἀναφέραμε καὶ στοὺς ὁποίους σκοπὸς τῆς συνυπάρξεως εἶναι ἡ ἐπίτευξη κοινοῦ στόχου ποὺ νὰ διέπεται ἀπὸ ποιοτικὲς ἀξίες. Σὲ τελευταία ἀνάλυση, αὐτὸς εἶναι κατὰ τὸν Bernstein ὁ ἰδεατὸς τύπος οἰκογένειας, ποὺ ἔχει σὰν ἐπίκεντρο τὴν προσωπικότητα καὶ στὸν ὁποῖο τὰ μέλη δημιουργοῦν μᾶλλον, παρὰ ἀναλαμβάνουν τοὺς ρόλους τους σύμφωνα μὲ τὰ ἰδιαίτερα ἀτομικά τους χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα. Δὲν ὑπάρχει, ὡστόσο, κοινὸς στόχος ἱκανὸς νὰ δημιουργήσει ὑψηλότερη μονάδα (τέτοιος στόχος—ἐλάχιστος σὰν τάση—ἐπικράτησε στὶς ἐργατικὲς οἰκογένειες μὲ ταξικὴ συνείδηση).

Ἂς μὴν ξεχάσουμε πὼς ὅλ' αὐτὰ ἀποτελοῦν ἁπλῶς ἕνα σχέδιο ἔρευνας. Ἂν, ὅμως, θέλουμε πραγματικὰ νὰ βάλουμε τὰ θεμέλια τῆς ἔρευνάς μας, πρέπει νὰ ἀναπτύξουμε κατ' αὐτὸν ἢ παρόμοιο τρόπο μιὰ τυπολογία τῆς οἰκογένειας ποὺ νὰ περιέχει ἀρχὲς ταυτόσημες μὲ ἐκεῖνες ποὺ ἀποτελοῦν τὴ βάση τῆς τυπολογίας τῆς κουλτούρας.

3. Ἡ σχέση οἰκογένειας καὶ κουλτούρας

Ἔχει γίνει σαφὲς πάνω σὲ τί μεθοδολογικὴ βάση πρέπει νὰ στηριχτοῦμε γιὰ μιὰ συστηματικὴ ἀνάλυση τῆς οἰκογένειας καὶ τῆς κουλτούρας. Ἡ μέθοδος θὰ πρέπει ὁπωσδήποτε νὰ περιέχει τὰ ἑξῆς στάδια:

α) Καθορισμὸς τοῦ τύπου στὸν ὁποῖο ἀνήκει ἡ οἰκογένεια σχετικὰ μὲ τὴν ἐσωτερική της δομὴ καὶ τὶς λειτουργίες της.

β) Ἀνάλυση, ἀπ' αὐτὴ τὴν ἄποψη, τόσο τοῦ πολιτιστικο-ἀστικο-τεχνολογικοῦ ἐπιπέδου τῆς οἰκογένειας, ὅσο καὶ τῆς ἐπιδράσεως τῶν τεχνολογικῶν ἐπαναστάσεων (τῆς βιομηχανικῆς ἐπαναστάσεως τὸν 18ο καὶ 19ο αἰώνα καὶ τῆς τεχνικο-ἐπιστημονικῆς ἐπαναστάσεως τὸν 20ὸ αἰώνα).

γ) Τὸ ἑπόμενο βῆμα εἶναι ἡ ἐξέταση τοῦ ἐπιπέδου καὶ τῆς φύσης ιῶν πολιτιστικῶν δραστηριοτήτων ποὺ πραγματοποιοῦνται μέσα στὴν οἰκογένεια.

δ) Κατόπιν μποροῦμε νὰ διερευνήσουμε τί προϊόντα παράγονται καὶ τί πολιτιστικὲς δραστηριότητες πραγματοποιοῦνται μέσα στὴν οἰκογένεια.

ε) Σὰν ἀνακεφαλαίωση, πρέπει νὰ καταλήξουμε σὲ συμπεράσματα ἀναφορικὰ μὲ τὴ σχέση ἀνάμεσα στὴ δομὴ οἰκογένειας-κουλτούρας καὶ στὴν κοινωνία, στὴν κοινωνικὴ ἐξέλιξη.

Ἡ οὐσία τοῦ θέματος βρίσκεται στὴ σύνδεση αὐτῶν τῶν σταδίων. Ἐὰν παραλείπαμε ἔστω καὶ ἕνα στάδιο—ἕνα συνδετικὸ κρίκο—ὁλόκληρη ἡ ἔρευνα θὰ κατέρρεε καὶ δὲν θὰ εἴχαμε κανένα συγκεκριμένο ἀποτέλεσμα. (Τίποτε περισσότερο ἀπὸ τὰ συμπεράσματα στὰ ὁποῖα ἔχουν μέχρι τώρα καταλήξει κοινωνιολογικὲς ἔρευνες σχετικὲς μὲ τὴν οἰκογένεια ἢ τὴν κουλτούρα, περιορισμένες σὲ ἕνα μόνο θέμα.)

Ἐάν, ὡστόσο, τὸ κάθε τι μελετηθῆ μαζί, θὰ προκύψει τόσο εὐρὺ θέμα ποὺ ὁπωσδήποτε εἶναι ἀδύνατο νὰ διαπραγματευθοῦμε σὲ μία μόνο ἔρευνα· χρειάζεται μιὰ ὁλόκληρη σειρὰ ἐρευνῶν. Κατὰ συνέπεια, ἂν ἐπιθυμοῦμε νὰ ὀργανώσουμε κοινὴ διεθνικὴ ἔρευνα, βασικός μας στόχος θὰ πρέπει νὰ εἶναι ἡ ἐπιλογή, δηλαδή, ὁ κατάλληλος περιορισμὸς τοῦ θέματός μας.

II. βάσεις προετοιμασίας τῆς προτεινομένης ἔρευνας

Μὲ βάση τὶς ἀρχὲς ποὺ ἔχουμε ἐξηγήσει μέχρι τώρα, θὰ προσπαθήσουμε νὰ προτείνουμε μερικὲς ἀπόψεις, ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἡ ἐπιλογὴ μπορεῖ νὰ ἀναληφθῆ μὲ ἐπιτυχία καὶ ἡ ἔρευνα νὰ σχεδιαστῆ μὲ συγκεκριμένο τρόπο. Βέβαια, οἱ παρακάτω προτάσεις μας δὲν συνιστοῦν ἕνα ὁλοκληρωμένο ἐρευνητικὸ σχέδιο, ἀλλὰ ἀποτελοῦν ἁπλῶς μιὰ κατάταξη τῶν ἀπόψεων οἱ ὁποῖες φαίνεται νὰ εἶναι ἀπαραίτητο νὰ ληφθοῦν ὑπόψη γιὰ νὰ καταλήξουμε στὸ τελικὸ σχέδιο ἔρευνας.

Παραθέτουμε τὰ σημεῖα ποὺ μᾶς φαίνονται ἀπαραίτητα:

1. Τίθεται τὸ ἐρώτημα ἐὰν καὶ σὲ ποιό βαθμὸ εἶναι ἀπαραίτητο νὰ χρησιμοποιήσουμε τὰ ὑπάρχοντα στοιχεῖα μὲ τὴ μορφὴ δευτερογενοῦς ἔρευνας. Οἱ ἐθνολογικὲς καὶ κοινωνιολογικὲς ἔρευνες ἔχουν, ἀναμφίβολα, συγκεντρώσει μεγάλο ἀριθμὸ στοιχείων καὶ πολλὲς γνώσεις πάνω στοὺς συσχετισμοὺς ἀνάμεσα στὴν ἐξέλιξη τῆς οἰκογένειας καὶ τῆς κουλτούρας. Δὲν θὰ ἦταν δικαιολογημένο ἢ δυνατὸ νὰ ἀγνοήσουμε αὐτὰ τὰ στοιχεῖα. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο προτείνουμε—προτοῦ γίνει τὸ ὁριστικὸ σχέδιο τῆς ἔρευνας—κάθε χώρα νὰ συντάξει δύο μελέτες ποὺ νὰ στηρίζονται στὰ ἤδη ὑπάρχοντα στοιχεῖα.

α) Ἡ πρώτη θὰ πρέπει νὰ συνοψίσει τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐθνογραφικῶν μελετῶν πάνω στὸν συσχετισμὸ τῆς οἰκογένειας καὶ τῆς κουλτούρας.

β) Ἡ δεύτερη νὰ συνοψίσει τὰ σχετικὰ στοιχεῖα ποὺ συγκεντρώθηκαν σὲ κοινωνιολογικὲς ἔρευνες τῆς οἰκογένειας καὶ τῆς κουλτούρας.

Αὐτὲς οἱ δύο μελέτες δὲν μποροῦν νὰ ἀντικατασταθοῦν ἀπὸ μία, γιατὶ ἡ καθεμιὰ χρειάζεται τοὺς δικούς της εἰδικοὺς ἐπιστήμονες.

Αὐτὲς οἱ μελέτες, ὡστόσο, δὲν θὰ καταστήσουν περιττὲς νέες ἐμπειρικὲς μελέτες, γιατὶ γενικὰ οἱ ἐργασίες ποὺ ἔχουν γραφτῆ μέχρι τώρα δὲν καλύ-

πτουν τὸ πλῆρες σύστημα συσχετισμῶν οἰκογένειας καὶ κουλτούρας ποὺ ἐκθέσαμε παραπάνω. Ἕνα ἀκριβές, ὅμως, καὶ τελικὸ σχέδιο ἐμπειρικῆς ἔρευνας δὲν μπορεῖ νὰ γίνει χωρὶς νὰ στηριχθῆ στὰ στοιχεῖα ποὺ εἶναι διαθέσιμα. Παράλληλα μὲ τὶς δευτερογενεῖς ἔρευνες, σ' αὐτὸ τὸ στάδιο προτείνουμε νὰ ἀναληφθοῦν μόνο δοκιμαστικὲς ἔρευνες μὲ ἐμπειρικὸ χαρακτήρα. Στὴ συνέχεια μπορεῖ νὰ ἀκολουθήσει ἡ κατάρτιση καὶ ἡ ἀνάληψη ἑνὸς τελικοῦ σχεδίου ἐμπειρικῆς ἔρευνας.

2. Ἐπιλογὴ δείγματος

Ἐφ' ὅσον τὸ ἀντικείμενό μας εἶναι ὁλόκληρες οἰκογένειες, δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ ἀποβλέπουμε σὲ ἀντιπροσωπευτικότητα σὲ ἐπίπεδο ἐθνικοῦ πληθυσμοῦ, γιατὶ ἡ δουλειὰ αὐτὴ θὰ ἀπαιτοῦσε πολὺ κόπο καὶ δαπάνη. Οὔτε μποροῦμε νὰ περιλάβουμε ὅλα τὰ στρώματα τοῦ πληθυσμοῦ: ὁ σημαντικότερος στόχος τῆς ἐπιλογῆς θὰ πρέπει νὰ εἶναι ὁ περιορισμὸς τῆς ἔρευνας στὰ στρώματα ἐκεῖνα ποὺ εἶναι τὰ σπουδαιότερα γιὰ τὸν σκοπό μας καὶ ἡ ἐπιλογὴ τοῦ ἀναγκαίου ἀριθμοῦ οἰκογενειῶν γιὰ τὰ δείγματά μας. Τὰ στρώματα ποὺ πρέπει, κατὰ τὴ γνώμη μας, νὰ ἐξεταστοῦν, εἶναι τὰ ἀκόλουθα:

α) Ἀγροτοεργάτες (χωρικοὶ) ποὺ ζοῦν μ' ἕνα σχετικὰ παραδοσιακὸ τρόπο ζωῆς, ὅπως καθορίζεται ἀπὸ τὶς συνθῆκες ποὺ ἐπικρατοῦν στὴ συγκεκριμένη χώρα·

β) Ἐργάτες πρώτης γενιᾶς (δηλαδὴ αὐτοὶ ποὺ γεννήθηκαν σὲ οἰκογένειες χωρικῶν)·

γ) Ἐργάτες δεύτερης τουλάχιστο γενιᾶς μὲ ἀστικὲς ρίζες·

δ) Ἐργάτες στὸν τομέα ὑπηρεσιῶν·

ε) Παραδοσιακὰ μέσα ἀστικὰ στρώματα·

στ) Διανοούμενοι ὑψηλῆς μορφώσεως·

ζ) Νέοι ποὺ δημιουργοῦν οἰκογένειες.

Δὲν νομίζουμε ὅτι ἡ ἀντιπροσωπευτικότητα εἶναι ἀπαραίτητη σ' αὐτὰ τὰ στρώματα· ἡ μελέτη σὲ βάθος εἶναι σπουδαιότερη ἀπὸ τὴ διερεύνηση σὲ πλάτος.

3. Μέθοδος ἔρευνας

Ἀπὸ τὶς παραπάνω σκέψεις προκύπτει ἀναμφίβολα ὅτι μόνο μία μέθοδος ὑπάρχει ποὺ μπορεῖ νὰ χρησιμοποιηθῆ: κατευθυνόμενες συνεντεύξεις βάθους ποὺ νὰ καλύπτουν ὅλα τὰ μέλη τῆς οἰκογένειας τὰ ὁποῖα εἶναι σὲ θέση νὰ ἀπαντήσουν. (Μιὰ συνέντευξη, τῆς ὁποίας οἱ σταθερὲς ἐρωτήσεις εἶναι καθορισμένες, ἀλλὰ οἱ ἀπαντήσεις δίνονται ἐλεύθερα ἀπὸ τὸν ἐρωτώμενο, μὲ τὴ μορφὴ συζητήσεως, ἡ ὁποία μαγνητοφωνεῖται καὶ μετὰ καταγράφεται στὸ ἐρωτηματολόγιο.) Αὐτὴ προφανῶς εἶναι μιὰ ἀπὸ τὶς πιὸ κουραστικὲς καὶ δαπανηρὲς μεθόδους, ἀλλὰ εἶναι γιὰ μᾶς ἀδιανόητο νὰ πετύχουμε ἀξιόλογα ἀποτελέσματα μὲ τὴ μέθοδο τῶν ἐρωτηματολογίων.

4. Ὁμάδες ἐρωτήσεων στὴ συνέντευξη

Ἡ συνέντευξη θὰ πρέπει νὰ περιλαμβάνει τὶς ἀκόλουθες ὁμάδες ἐρωτήσεων:

Α) Τύπος οἰκογένειας:

α) Μέγεθος, ἐγκατάσταση, τύπος, σχέσεις ἰδιοκτησίας (καὶ μέσα στὴν οἰκογένεια), συνθῆκες παραγωγῆς καὶ καταναλώσεως, τεχνολογικὸ ἐπίπεδο, βαθμὸς ἀστικοποιήσεως.

β) Διαδρομὴ τῆς ζωῆς τοῦ κάθε μέλους, βλέψεις, σχέσεις, θέση μέσα στὴν οἰκογένεια, θέση ποὺ κατέχει ἡ οἰκογένεια στὴ ζωὴ τοῦ μέλους (ὁ ρόλος τῆς οἰκογένειας σ' ὁλόκληρη τὴ διαδρομὴ τῆς ζωῆς ἑνὸς μέλους).

γ) Δραστηριότητες ἐντατικοῦ καὶ ἐκτατικοῦ χαρακτήρα ποὺ πραγματοποιοῦνται μέσα στὴν οἰκογένεια. Οἱ δραστηριότητες ἐκτατικοῦ χαρακτήρα γίνονται ἀπὸ κοινοῦ (ἀπὸ τὸ πρόγευμα ὡς τὴν παρακολούθηση τηλεοράσεως). Ἀντίθετα, θὰ μποροῦσε νὰ χαρακτηριστῆ σὰν σύστημα ἐντατικῶν δραστηριοτήτων ἐκεῖνο ποὺ ἀναφέρεται στὴν ἀξιολογικὴ κλιμάκωση ποὺ ἀντανακλᾶται (π.χ. ἰδεολογία, πολιτικὲς στάσεις, ἠθικὴ συμπεριφορά, ἦθος τῆς ἐργασίας κτλ.)·

δ) Ἐκπαιδευτικὲς ἀρχὲς καὶ ἐφαρμογὲς τῆς οἰκογένειας.

Β) Κουλτούρα μέσα στὴν οἰκογένεια:

α) Τί πολιτιστικὲς δραστηριότητες πραγματοποιοῦνται συλλογικὰ στὴν οἰκογένεια (ἀπὸ ὁλόκληρη τὴν οἰκογένεια ἢ ἀπὸ δύο μέλη τουλάχιστο).

β) Μὲ τί ἐνεργητικὲς ἀσχολίες (τραγούδι, ἀφήγηση ἱστοριῶν κτλ.) καταπιάνονται τὰ μέλη. (Μιὰ ἀσχολία ὀνομάζεται ἐνεργητική, ὅταν χρειάζεται ἡ δημιουργικὴ-παραγωγικὴ δραστηριότητα ἑνὸς τουλάχιστον μέλους.)

γ) Μὲ τί παθητικὲς ἀσχολίες (π.χ. παρακολούθηση κινηματογραφικῶν ταινιῶν, τηλεοράσεως) καταπιάνονται τὰ μέλη. (Μιὰ ἀσχολία ὀνομάζεται παθητικὴ ὅταν εἶναι ἀποκλειστικὰ δεκτική.)

δ) Τί πολιτιστικὲς δραστηριότητες πραγματοποιοῦνται ἀπὸ τὰ ἄτομα-μέλη μέσα στὴν οἰκογένεια.

ε) Τί πολιτιστικὲς δραστηριότητες πραγματοποιοῦνται ἀπὸ τὰ ἄτομα-μέλη ἔξω ἀπὸ τὴν οἰκογένεια.

στ) Σὲ ποιό βαθμὸ οἱ δραστηριότητες ποὺ ἀναφέρονται στὰ σημεῖα δ) καὶ ε) ἐναρμονίζονται μὲ τὸ πολιτιστικὸ κλίμα τῆς οἰκογένειας ἢ προσκρούουν σ' αὐτό; Γενικά: τί εἴδος πολιτιστικῆς συμπεριφορᾶς παρέχεται ἀπὸ τὴν οἰκογένεια.

ζ) Φύση καὶ περιεχόμενο τῶν πολιτιστικῶν δρα-

στηριοτήτων τῆς οἰκογένειας: λαϊκὲς ἢ αὐτόνομες δραστηριότητες, σχέση ἐνεργητικῶν καὶ παθητικῶν πολιτιστικῶν ἀσχολιῶν, φύση καὶ περιεχόμενο ἐργασιῶν ποὺ ἔχουν σχέση μὲ τὴν καθημερινὴ ζωὴ τῆς οἰκογένειας.

Ὅλα αὐτὰ φυσικὰ ἀπαιτοῦν παραπέρα ἐπεξεργασία. Ἔχουμε ἁπλῶς καθορίσει τὰ θέματα.

Μιὰ συνέντευξη μπορεῖ νὰ διαρκέσει δύο ἕως τρεῖς ὧρες (μὲ προσεκτικὰ διαλεγμένες ἐρωτήσεις). Σύμφωνα μὲ τὴν πεῖρα μας, συνεντεύξεις αὐτῆς τῆς διάρκειας εἶναι δυνατὸ νὰ γίνουν (ἴσως σὲ δύο φάσεις). Ἔχουμε χρησιμοποιήσει αὐτὴ τὴ μέθοδο συχνὰ καὶ ἡ μεγάλη πλειονότητα τῶν ἐρωτωμένων τὴν ἔχουν δεχτῆ μέχρι στιγμῆς πολὺ εὐχάριστα, καὶ μάλιστα ἕνα μεγάλο μέρος ἀπ' αὐτοὺς ἀπόλαυσαν τὸ γεγονὸς ὅτι τοὺς παίρναμε συνέντευξη.